

Nazirova Ulg'uz Nasriddinova,

Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

PSIXOLINGVISTIK BIRLIKLAR VA ULARNING NUTQQA TA'SIRI

UO'K: 159.9: 81

[HTTPS://DOI.ORG/10.34920/SO/VOL_2026_ISSUE_5_6](https://doi.org/10.34920/so/vol_2026_issue_5_6)

NAZIROVA U.N. PSIXOLINGVISTIK BIRLIKLAR VA ULARNING NUTQQA TA'SIRI

Mazkur maqolada psixolingvistik birliklarning mohiyati, ularning inson nutqiy faoliyatini shakllantirish va amalga oshirishdagi o'rni hamda nutqning mazmuniy, kommunikativ va pragmatik xususiyatlariga ta'siri tahlil qilinadi. Psixolingvistika til tizimi bilan insonning ruhiy-kognitiv faoliyati o'rtasidagi munosabatlarni o'rganuvchi fan sifatida nutqni hosil qilish, idrok etish, tushunish va qayta ishlash jarayonlarini kompleks tadqiq etadi. Tadqiqotda psixolingvistik birliklar tushuncha, obraz, assotsiatsiya, emotsional-baholovchi birlik, ichki nutq va nutqiy intension kabi komponentlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur birliklarning leksik tanlov, gap tuzilishi, nutq sur'ati, ekspressivlik, modal ma'no va kommunikativ ta'sirchanlikka ta'siri yoritiladi. Tadqiqot natijalari psixolingvistik birliklarni nutq jarayonining faqat psixologik emas, balki lingvistik va kommunikativ mexanizmlarini tushuntirishda ham muhim omil sifatida baholash imkonini beradi.

Tayanch so'z va tushunchalar: faoliyat, kognitiv jarayon, assotsiatsiya, emotsional holat, kommunikativ ta'sir, nutq idroki.

НАЗИРОВА У.Н. ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РЕЧЬ

В статье анализируются сущность психолингвистических единиц, их роль в формировании и реализации речевой деятельности человека, а также влияние на содержательные, коммуникативные и прагматические характеристики речи. Психолингвистика рассматривается как научное направление, изучающее взаимосвязь языковой системы с психическими и когнитивными процессами человека. Особое внимание уделяется таким компонентам, как понятие, образ, ассоциация, эмоционально-оценочная единица, внутренняя речь и речевая интенция. Рассматривается их влияние на лексический выбор, синтаксическую организацию высказывания, темп речи, экспрессивность, модальность и коммуникативную эффективность.

Ключевые слова и понятия: психолингвистика, психолингвистическая единица, речь, внутренняя речь, речевая деятельность, когнитивный процесс, ассоциация, эмоциональное состояние, коммуникативное воздействие, восприятие речи.

NAZIROVA U.N. PSYCHOLINGUISTIC UNITS AND THEIR INFLUENCE ON SPEECH

This article examines the nature of psycholinguistic units, their role in the formation and realization of human speech activity, and their influence on the semantic, communicative and pragmatic characteristics of speech. Psycholinguistics is considered as a field that investigates the interaction between the linguistic system and human psychological and cognitive processes. Particular attention is paid to such components as concepts, mental images, associations, emotional-evaluative units, inner speech and speech intention. Their influence on lexical choice, syntactic organization, speech tempo, expressiveness, modality and communicative effectiveness is also analyzed.

Key words and concepts: psycholinguistics, psycholinguistic unit, speech, inner speech, speech activity, cognitive process, association, emotional state, communicative influence, speech perception.

Kirish.

Til insonning borliqni anglash, uni baholash va boshqa shaxslar bilan muloqotga kirishish jarayonida muhim vosita hisoblanadi. Biroq nutqni faqat til birliklarining mexanik tarzda ketma-ket qo'llanishi sifatida talqin qilish insonning real nutqiy faoliyatini to'liq izohlash imkonini bermaydi. Chunki har qanday nutqiy faoliyat ortida idrok, xotira, tafakkur, diqqat, hissiyot, motiv va kommunikativ maqsad kabi psixik hamda kognitiv jarayonlar mavjud. Shu nuqtayi nazardan, psixolingvistika til va nutq hodisalarini insonning ruhiy-kognitiv faoliyati bilan uzviy aloqada o'rganadigan fan sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlarda nutqni hosil qilish va idrok etish jarayonlari ko'p bosqichli faoliyat sifatida qaraladi. Inson avval ma'lum bir fikr yoki kommunikativ niyatni shakllantiradi, so'ngra ushbu mazmunni til vositalari orqali kodlaydi va nutqiy shaklga keltiradi. Tinglovchi esa mazkur nutqiy signalni qabul qilib, uni fonologik, leksik, sintaktik va semantik jihatdan qayta ishlaydi.

Demak, nutq jarayonining asosida bevosita kuzatilmaydigan, ammo nutqning yuzaga kelishiga ta'sir qiluvchi psixolingvistik birliklar tizimi mavjud. Ularni o'rganish nutqning qanday shakllanishi, nima sababdan bir xil vaziyatda turli shaxslar turlicha ifoda vositalarini tanlashi va nutqning adresatga ta'siri qanday yuzaga kelishini tushuntirishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi.

Bugungi kunda til va nutq hodisalarini insonning psixologik hamda kognitiv faoliyati bilan uzviy bog'liq holda o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Nutq faqat til birliklarining grammatik va leksik jihatdan qo'llanishidan iborat bo'lmay, balki idrok, xotira, tafakkur, diqqat, hissiyot, motiv va kommunikativ maqsad kabi psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq murakkab faoliyatdir. Maqolada ham nutqning shakllanishi va idrok etilishida insonning ruhiy-kognitiv jarayonlari muhim o'rin tutishi ta'kidlangan.

Shu nuqtayi nazardan, psixolingvistik birliklarning nutq jarayoniga ta'sirini o'rganish nutqning qanday shakllanishi, shaxsning nima sababdan muayyan leksik va grammatik vositalarni tanlashi hamda nutqning adresatga kommunika-

tiv va pragmatik ta'siri qanday yuzaga kelishini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, konseptual, obrazli, assotsiativ, emotsional-baholovchi, nutqiy-intensional va ichki nutq birliklarining o'zaro munosabatini tadqiq etish zamonaviy psixolingvistikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, psixolingvistik omillar nutqning leksik tarkibi, sintaktik tuzilishi, ekspressivligi, modal mazmuni, nutq sur'ati va kommunikativ ta'sirchanligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli nutqni faqat lingvistik jihatdan emas, balki psixologik, kognitiv va kommunikativ jarayonlar birligi sifatida tadqiq etish zarur.

Tadqiqot maqsadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi psixolingvistik birliklarning mohiyatini aniqlash, ularning inson nutqiy faoliyatini shakllantirish va amalga oshirishdagi o'rnini ochib berish hamda mazkur birliklarning nutqning mazmuniy, kommunikativ va pragmatik xususiyatlariga ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun psixolingvistik birliklarning asosiy turlarini aniqlash, ichki va tashqi nutq munosabatini yoritish, assotsiatsiya va emotsional holatning nutqiy tanlovga ta'sirini ko'rsatish hamda kommunikativ niyatning nutq shakllanishidagi rolini ochib berish ko'zda tutiladi.

Mavzu bo'yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Psixolingvistikaning nazariy asoslari tafakkur, ong va nutqning o'zaro munosabatlarini tadqiq etgan ilmiy qarashlarga borib taqaladi. L.S.Vigotskiyning "Tafakkur va nutq" asarida tafakkur va nutq o'rtasidagi munosabat, nutqning shakllanishidagi ichki jarayonlar masalalari muhim o'rin egallaydi¹. N.I.Jinkin nutq mexanizmlarini tadqiq etish orqali nutqning hosil bo'lishi va qayta ishlanish jarayonlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan².

A.A.Leontyevning psixolingvistika bo'yicha tadqiqotlarida nutq faoliyati inson faoliyat-

¹ Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

² Жинкин Н.И. Механизмы речи. – Москва: Наука, 1958.
ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2026, 5 (162)

ining tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi¹. A.R.Luriya esa til va ong munosabatini o'rganib, nutqning psixologik mexanizmlarini yoritgan². Yu.N.Karaulovning til shaxsi haqidagi qarashlari nutqiy faoliyatni shaxsning bilimlari, tajribasi va individual xususiyatlari bilan bog'liq holda tadqiq etish imkonini beradi³.

E.S.Kubryakova tomonidan rivojlantirilgan kognitiv yondashuv til birliklarining inson ongidagi konseptual va mental jarayonlar bilan bog'liqligini o'rganishga yo'naltirilgan⁴. Shuningdek, W.J.M.Levelt nutqni shakllantirish jarayonida kommunikativ niyatdan verbal ifodagacha bo'lgan bosqichlarni tadqiq etgan⁵. H.H.Clark va J.Field kabi tadqiqotchilarning ishlarida ham til, nutq, kognitiv jarayonlar va kommunikativ faoliyat o'rtasidagi munosabatlar turli jihatlardan yoritilgan⁶.

Mazkur ilmiy qarashlar asosida ushbu tadqiqotda psixolingvistik birliklar konseptual, obrazli, assotsiativ, emotsional-baholovchi, nutqiy-intensional va ichki nutq birliklari sifatida tizimlashtirilib, ularning real nutq jarayonidagi funksional ta'siri kompleks tarzda ko'rib chiqiladi. Maqolada keltirilgan adabiyotlar ro'yxati ham ushbu nazariy asosni shakllantiruvchi tadqiqotlarni qamrab oladi.

Tadqiqotning ilmiy mohiyati.

Tadqiqotning ilmiy mohiyati psixolingvistik birliklarni til va insonning ruhiy-kognitiv faoliyati o'rtasidagi bog'lovchi mental-kommunikativ birliklar sifatida tadqiq etishdan iborat. Tadqiqotda nutqning shakllanishi va idrok etilishi kommunikativ ehtiyojdan boshlab mental mazmunning shakllanishi, psixolingvistik birliklarning

faollashuvi, verbal tanlov va nutqiy ifodagacha bo'lgan jarayon sifatida qaraladi.

Tadqiqotning ilmiy mohiyatini ifodalovchi asosiy model quyidagicha umumlashtiriladi:

kommunikativ ehtiyoj → mental mazmun → psixolingvistik faollashuv → verbal tanlov → nutqiy ifoda → adresat tomonidan idrok etish → kommunikativ ta'sir.

Mazkur yondashuv nutqning shakllanishini faqat grammatik yoki leksik jarayon sifatida emas, balki til, tafakkur, xotira, emotsiya, individual tajriba va kommunikativ maqsadning o'zaro ta'siri natijasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Maqoladagi natijalar ham psixolingvistik birliklarning nutqni rejalashtirish, verbal shakllantirish va idrok etish bosqichlarida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Tadqiqotning obyekti.

Tadqiqot obyekti sifatida insonning nutqiy faoliyati jarayonida namoyon bo'ladigan psixolingvistik birliklar va ularning nutqning shakllanishi, ifodalanishi, idrok etilishi hamda kommunikativ ta'siriga bog'liq xususiyatlari belgilangan.

Tadqiqot doirasida konseptual, obrazli, assotsiativ, emotsional-baholovchi, nutqiy-intensional va ichki nutq birliklari asosiy tadqiqot obyektlari sifatida ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar.

Tadqiqotda psixolingvistik birliklarning mohiyati va ularning nutqqa ta'sirini aniqlash uchun bir qator ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

Tavsifiy usul – psixolingvistik birliklarning mazmuni, turlari va nutq jarayonidagi funktsiyalarini tavsiflash uchun qo'llanilgan.

Lingvistik-kontekstual tahlil usuli – psixolingvistik birliklarning muayyan kommunikativ vaziyat va kontekstda qanday ma'no hamda pragmatik xususiyat kasb etishini aniqlashda foydalanilgan.

Semantik tahlil usuli – so'z va iboralarning lug'aviy ma'nosi bilan bir qatorda, ular orqali faollashadigan obraz, assotsiatsiya va emotsional-baholovchi mazmunlarni tahlil qilish uchun qo'llanilgan.

Psixolingvistik tahlil usuli – nutqning shakllanishida ichki nutq, xotira, assotsiatsiya, emot-

¹ Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 1997.

² Лурия А.Р. Язык и сознание. – Москва: Издательство Московского университета, 1979.

³ Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987.

⁴ Кубрякова Е.С. Начала когнитивной науки о языке // Когнитивные исследования языка. – Москва.

⁵ Levelt W.J.M. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989.

⁶ Clark H.H. Using Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Field J. Psycholinguistics: The Key Concepts. – London: Routledge, 2004.

sional holat, kommunikativ niyat kabi psixologik va kognitiv omillarning rolini aniqlashga xizmat qilgan.

Qiyosiy tahlil usuli – bir xil mazmunning turli kommunikativ maqsad va vaziyatlarda turlicha verbal ifodalanishini ko'rsatish uchun qo'llanilgan. Masalan, buyruq va iltimos mazmunining turli sintaktik shakllar orqali ifodalaniishi qiyosiy jihatdan tahlil qilingan.

Umumlashtirish usuli – tadqiqot davomida aniqlangan psixolingvistik omillarni tizimlashtirish va ularning nutqning rejalashtirish, verbal shakllantirish hamda idrok etish bosqichlaridagi umumiy funksiyalarini belgilash uchun foydalanilgan.

Ushbu usullar majmuasi psixolingvistik birliklarning nutqning leksik, sintaktik, emotsional, ekspressiv, modal va kommunikativ jihatlariga ta'sirini kompleks ravishda ochib berishga imkon yaratadi. Tadqiqot xulosalarida ham ushbu birliklarning nutqiy tanlov va kommunikativ ta'sirchanlikka sezilarli ta'siri qayd etilgan.

Asosiy qism.

1. Psixolingvistik birlik tushunchasi.

"Psixolingvistik birlik" tushunchasi til birligi va psixik birlikning o'zaro munosabatini ifodalovchi murakkab ilmiy kategoriya sifatida qaraladi. An'anaviy tilshunoslikda fonema, morfema, leksema, so'z birikmasi va gap kabi birliklar til tizimining tarkibiy qismlari sifatida tadqiq qilinsa, psixolingvistika ushbu birliklarning inson ongida qanday qayta ishlanishi va nutq jarayonida qanday faollashishini o'rganadi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan so'z faqat muayyan fonetik yoki grafik shakl emas, u inson xotirasida ma'no, obraz, assotsiatsiya, emotsional baho va avvalgi tajriba bilan bog'langan murakkab mental tuzilma sifatida mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, "ona" leksemasi turli shaxslar uchun umumiy lug'aviy ma'nodan tashqari mehr, himoya, bolalik, oila, yaqinlik kabi turli assotsiativ mazmunlarni ham faollashtirishi mumkin. Shu sababli nutq jarayonida qo'llangan bir xil til birligi turli adresatlarda turlicha psixologik va kommunikativ ta'sir hosil qilishi ehtimoli mavjud. Demak, nutqning real ta'siri faqat til birliklarining lug'aviy ma'nosi bilan belgilanmaydi. Unda

shaxsning tajribasi, bilim darajasi, hissiy holati, kommunikativ vaziyati va individual assotsiativ bazasi ham muhim rol o'ynaydi.

Psixolingvistik birliklarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- **konseptual birliklar** – shaxs ongida shakllangan tushuncha va bilimlar;
- **obrazli birliklar** – predmet, hodisa yoki vaziyat haqidagi mental obrazlar;
- **assotsiativ birliklar** – bir tushuncha yoki so'zning boshqa tasavvurlar bilan bog'lanishi;
- **emotsional-baholovchi birliklar** – shaxsning obyekt yoki hodisaga bo'lgan hissiy munosabatini ifodalovchi birliklar;
- **nutqiy-intensional birliklar** – kommunikativ maqsad va niyat bilan bog'liq mental tuzilmalar;
- **ichki nutq birliklari** – tashqi nutqqa chiqishdan oldingi fikriy-verbal shakllanishlar.

Mazkur birliklar bir-biridan mutlaq ajralgan holda emas, balki o'zaro aloqada faoliyat ko'rsatadi.

2. Ichki nutq va tashqi nutq munosabati.

Nutqning shakllanishida ichki nutq alohida o'rin tutadi. Inson ko'pincha o'z fikrini bevosita ovoz chiqarib ifodalashdan avval uni ongida shakllantiradi. Ushbu jarayonda mazmunni tanlash, tartibga solish, kerakli so'zlarni izlash va kommunikativ maqsadga mos ifoda shaklini belgilash amalga oshadi. Ichki nutq tashqi nutqdan o'zining ixchamligi va semantik zichligi bilan farq qilishi mumkin. Inson o'ziga ma'lum bo'lgan mazmunni ichki nutqda to'liq grammatik shakllantirmasligi mumkin, chunki kommunikativ vaziyatda adresat mavjud emas yoki mazmunning barcha qismlari shaxsning o'ziga ayon bo'ladi. Tashqi nutqqa o'tish jarayonida esa mazkur mazmun tilning fonetik, leksik va grammatik vositalari orqali kengaytiriladi.

Masalan, shaxs ongida "uchrashuvga kechikdim" mazmuni juda qisqa mental shaklda mavjud bo'lishi mumkin. Biroq tashqi kommunikatsiyada vaziyatga qarab "Kechirasiz, uchrashuvga biroz kechikib qoldim" yoki "Uzr, yo'lda tirbandlik bo'lgani uchun kechikdim" kabi turli shakllar tanlanadi. Bu holat nutqiy ifodaning kommunikativ vaziyat va adresatga mos ravishda qayta tashkil qilinishini ko'rsatadi.

Demak, ichki nutq tashqi nutqning dastlabki mental modeli sifatida namoyon bo'lib, nutqning mazmuniy va strukturaviy shakllanishiga zamin yaratadi.

3. Assotsiatsiyaning nutqqa ta'siri.

Insonning til tajribasi individual xotira va hayotiy tajriba bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli muayyan so'z yoki ibora boshqa tushuncha, obraz, voqea yoki hissiy holatni avtomatik ravishda eslatishi mumkin. Bunday bog'lanishlar assotsiativ munosabatlar sifatida tavsiflanadi. Assotsiatsiya nutqning leksik tanloviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shaxs ma'lum bir vaziyatni tasvirlashda o'z tajribasida faol bo'lgan so'z va obrazlardan foydalanishga moyil bo'ladi. Natijada bir xil kommunikativ vaziyat turli shaxslar nutqida turlicha verbal ifodalanishi mumkin.

Masalan, "bahor" tushunchasi bir shaxsda "yashillik", ikkinchisida "Navro'z", uchinchisida "yoshlik" yoki "yangilanish" tushunchasini faollashtirishi mumkin. Shunday ekan, nutqdagi semantik tanlovning bir qismi shaxsning individual assotsiativ tajribasi bilan belgilanadi. Badiiy nutqda assotsiativ bog'lanishlarning roli yanada kuchli namoyon bo'ladi. Yozuvchi yoki shoir oddiy til birligi orqali o'quvchining xotirasida muayyan obrazlar tizimini faollashtirishga intiladi. Shu jihatdan assotsiativ birliklar nutqning obrazlilik va ekspressivligini oshiruvchi muhim psixolingvistik omil hisoblanadi.

4. Emotsional holat va nutq.

Insonning emotsional holati nutqning mazmuni bilan bir qatorda uning shakliga ham ta'sir qiladi. Xursandchilik, qo'rquv, hayajon, g'azab, qayg'u yoki tashvish kabi holatlar nutq tezligi, pauza, intonatsiya, so'z tanlovi va gaplarning sintaktik tuzilishida aks etishi mumkin. Kuchli emotsional holatda nutqning sintaktik qurilishi nisbatan sodda va uzuq-yuluq bo'lishi, takrorlar ko'payishi yoki undov birliklaridan foydalanish kuchayishi mumkin. Masalan:

"Yo'q, kuting! Men buni nazarda tutmagan-dim".

Mazkur ifodada qisqa gap, inkor, undov va pauza kommunikativ ta'sirni kuchaytiradi. Bu yerda grammatik shaklning tanlanishi faqat sintaktik qoidalar bilan emas, balki so'zlovchining

emotsional holati bilan ham bog'liq. Aksincha, rasmiy yoki ilmiy nutqda emotsional omilning bevosita namoyon bo'lishi cheklangan bo'lib, aniqlik, mantiqiylik va neytrallik ustunlik qiladi. Demak, nutq uslubi va psixologik holat o'rtasida ham muayyan bog'liqlik mavjud.

5. Kommunikativ niyat va nutqiy tanlov.

Nutq jarayonida so'zlovchining kommunikativ maqsadi muhim psixolingvistik omillardan biridir. Bir xil mazmun turli maqsadlarda turlicha shakllantirilishi mumkin. Masalan, "Derazani yop" shakli buyruqni ifodalasa, "Derazani yopib yuborsangiz" shakli iltimosga yaqin kommunikativ ma'noni yuzaga chiqaradi.

Demak, nutqning shakli adresantning maqsadi, adresatga munosabati va kommunikativ vaziyatga qarab tanlanadi.

Nutqiy niyat quyidagi kommunikativ vazifalarni yuzaga chiqarishi mumkin:

- xabar berish;
- so'rash;
- iltimos qilish;
- buyruq berish;
- ogohlantirish;
- ishontirish;
- baholash;
- rad etish;
- tasalli berish;
- ta'sir ko'rsatish.

Shu nuqtayi nazardan psixolingvistik birliklar pragmatik mazmunni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi.

6. Psixolingvistik birliklarning nutq ta'sirchanligiga ta'siri.

Nutqning ta'sirchanligi uning faqat grammatik jihatdan to'g'ri tuzilganligi bilan belgilanmaydi. Adresatning bilimlari, tajribasi, hissiy holati va kutilmalari bilan mos keluvchi nutqiy birliklar kommunikativ jihatdan samaraliroq bo'lishi mumkin.

Ta'sirchan nutqda quyidagi psixolingvistik omillar muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, emotsional moslik.

Adresatning hissiy holatiga mos keluvchi ifoda vositalari muloqot samaradorligini oshiradi.

Ikkinchidan, assotsiativ yaqinlik. Adresatga tanish va uning tajribasi bilan bog'liq obra-

zlardan foydalanish xabarni tezroq tushunishga yordam beradi.

Uchinchi, kognitiv soddalik. Juda murakkab va ortiqcha axborotga boy ifodalar nutqni qabul qilish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin.

To'rtinchi, kommunikativ maqsadning aniqligi. So'zlovchining maqsadi qanchalik aniq bo'lsa, nutqning strukturaviy tashkil etilishi ham shunchalik izchil bo'ladi.

Beshinchi, kontekstual moslik. Bir xil til birligi turli vaziyatlarda turlicha pragmatik mazmun kasb etishi mumkin.

Shunday qilib, nutqning kommunikativ samaradorligi til vositalari bilan bir qatorda psixolingvistik mexanizmlarning to'g'ri ishlashiga ham bog'liq.

Natijalar va muhokama.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq jarayonini faqat til tizimi doirasida o'rganish uning barcha mexanizmlarini to'liq ochib berish uchun yetarli emas. Nutqning yuzaga kelishida insonning kognitiv faoliyati, xotirasi, emotsional holati, kommunikativ niyati va individual tajribasi faol ishtirok etadi.

Psixolingvistik birliklar nutqning uch asosiy bosqichida muhim rol o'ynaydi:

1. Nutqni rejalashtirish bosqichi.

Bu bosqichda kommunikativ maqsad, asosiy mazmun va uni ifodalash strategiyasi shakllanadi.

2. Nutqni verbal shakllantirish bosqichi.

Mazkur bosqichda mental mazmun muayyan leksik va grammatik vositalar orqali kodlanadi.

3. Nutqni idrok etish bosqichi.

Adresat nutqiy signalni qabul qilib, uni o'zining mavjud bilimlari, tajribasi va assotsiativ tizimi asosida qayta ishlaydi.

Ushbu bosqichlarning har birida psixolingvistik birliklarning o'ziga xos funksiyasi mavjud.

Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko'ra, psixolingvistik birliklarning nutqqa ta'sirini quyidagi model asosida ifodalash mumkin:

kommunikativ ehtiyoj → mental mazmun → psixolingvistik faollashuv → verbal tanlov → nutqiy ifoda → adresat tomonidan idrok etish → kommunikativ ta'sir.

Mazkur model nutqning shakllanishini til va psixika o'rtasidagi uzluksiz o'zaro ta'sir jarayoni sifatida ko'rishga imkon beradi.

Psixolingvistik birliklarning ta'siri, ayniqsa, badiiy, publitsistik va kundalik so'zlashuv nutqida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ilmiy nutqda esa ular asosan terminologik tanlov, axborotni qayta ishlash qulayligi, mantiqiy izchillik va adresatning kognitiv imkoniyatlarini hisobga olish orqali namoyon bo'ladi.

Xulosalar:

1. Psixolingvistik birliklar inson nutqiy faoliyatining shakllanishi va amalga oshishida muhim o'rin tutuvchi mental-kommunikativ birliklar majmuasidir. Ular til tizimidagi birliklarning inson ongida qayta ishlanishi, faollashishi va real nutqda qo'llanish mexanizmlarini tushuntirishga imkon beradi.

2. Tadqiqot davomida psixolingvistik birliklarning konseptual, obrazli, assotsiativ, emotsional-baholovchi va kommunikativ-intensional xususiyatlari nutqning turli bosqichlari bilan bevosita bog'liqligi aniqlandi. Ayniqsa, ichki nutq, assotsiativ xotira, emotsional holat va kommunikativ niyat nutqiy birliklarni tanlash hamda ularni ma'lum kommunikativ vaziyatga moslashtirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

3. Psixolingvistik omillar nutqning leksik tarkibi, sintaktik tuzilishi, ekspressivligi, modal mazmuni, nutq sur'ati va kommunikativ ta'sirchanligiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu bois nutqni o'rganishda lingvistik tahlil bilan bir qatorda psixologik va kognitiv mexanizmlarni ham hisobga olish zarur.

4. Tadqiqot natijalaridan ta'lim jarayonida, xorijiy tillarni o'qitishda, nutq madaniyatini shakllantirishda, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda hamda nutqiy ta'sir mexanizmlarini tadqiq etishda foydalanish mumkin.

5. Kelgusida psixolingvistik birliklarning o'zbek tili materiallari asosida eksperimental tadqiq etilishi, turli yosh va ijtimoiy guruh vakillarining assotsiativ reaksiyalarini qiyosiy o'rganish, shuningdek, psixolingvistik birliklarning badiiy va ommaviy axborot vositalari diskursidagi funksional xususiyatlarini aniqlash istiqbolli yo'nalishlardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
2. Жинкин Н.И. Механизмы речи. – Москва: Наука, 1958.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – Москва: Наука, 1987.
4. Кубрякова Е.С. Начала когнитивной науки о языке // Когнитивные исследования языка. – Москва.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 1997.
6. Лурия А.Р. Язык и сознание. – Москва: Издательство Московского университета, 1979.
7. Clark H.H. Using Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
8. Field J. Psycholinguistics: The Key Concepts. – London: Routledge, 2004.
9. Harley T. The Psychology of Language: From Data to Theory. – New York: Psychology Press, 2014.
10. Levelt W.J.M. Speaking: From Intention to Articulation. – Cambridge, MA: MIT Press, 1989.